

Риза Ишморат

ЯШЬЛЕГЕБЕЗНЕ САГЫНЫП

Беренче танышу

1923 елның август ахырлары. Ниһаят, мин атаклы шагыйребез Тукайның «И Қазан, нурлы Қазан...»—дип мактаган дан шәһәр — Қазан каласында. Тукай үзе инде дөньяда юк. Ләкин аның мине балалық көннәремнән үк сихерләгән шигырьләре исән. Фатих Әмирхан, Галиәсгар Камал исән, атаклы әдип Галимҗан Ибраһимов, революция белән бергә туган яшь шагыйрь Һади Такташ яши монда. Қыскасы, әдәбият, сәнгать дөньясы ашкындырып алып килде мине Қазанга. Тик шунысы: минем укырга дип килгән урыным Жир төзү техникумы әдәбият һәм сәнгатьтән яхшы үк ерак тора.

Казанда мине Жир төзү техникумының тулай төрагына урнаштыру белән бергә, жир эшләре комиссариатының хәзерге Ленин урамында урнашкан ашханәсенә беркеттеләр. Икенче көнне үк техникумга барып, кабул итү имтиханнары турында белешкәч, Қазаның урамнары, мәһабәт йортлары, аеруча университет биналары белән таныша-таныша күтәренке рух белән ашханәгә килеп кердем. Керсәм, ике егет өстәл яныннан

тордылар да, көлешә-көлешә сөйләшеп, ишеккә таба килә башладылар. Берсе — озын буйлы, кара чәчле; йөзе, күзләре, ап-ак тешләре үзләреннән-үзләре көлеп, ниндидер бер яктылык бөркөп торалар. Икенчесе — тәбәнәк буйлы, юка сөяkle, шулай да гажәеп сөйкемле еget... Чү, монысы бит Уфада минем белән бергә укыган, Уфаның барлык тамашачыларын таң калдырып декламацияләр сөйләп йөргән Габдулла Вилданов¹. Шигырьләр, әдәби парчалар яза, сәхнәгә гашыйк, бөтен дөньяга гашыйк. Без, көтелмәгән бу очрашудан шатланып, каты итеп кул кысыштык. Ул миңа үз янындагы еgetне тәкъдим итеп:

— Таныш бул, бу иптәш бүгенге әдәбиятыбызны эйдәп баручыларның берсе — шагыйрь Кутуй була. Укыганың бардыр? — диде.

— Кутуй! Юк, кызганычка каршы, укыганым юк, — дим.

— Зарар юк, укыр әле, укыр, — ди Кутуй.

Шул арада Габдулла, шаяра-көлә мине дә Кутуйга тәкъдим итеп:

— Шагыйрь һәм артист Риза Ишморат, — ди.

— Шаяртма! — дим бераз уңайсызланып.

— Бүген әле чынлап ук шагыйрь дә, артист та булып өлгереп житмәгәнсөң икән, бер дә борчылма. Казан ул, жаным, өлгөртәчәк сине.

— Безнең житәкче абзыйлар театрдан да бигрәк безгә бүген җир кайғысы әһәмиятлерәк дип менә Жир төзү техникумына жибәрделәр, — дип, ашханә эченә күз төшереп алдым.

— Алар да дөрес куя мәсьәләне. Жир, димәк, ин кирәге. Аштан, икмәктән башка дөньясы да дөнья түгел. Ләкин бит кешенең рухи дөньясына азык — шигырь, жыр, музыка, театр... Алар да бит бүген ин кирәге...

— Исеңә алып күй, Риза дус, — ди миңа Габдулла, бу сүзләрне сиңа ни житте кеше генә түгел, татарның мәшһүр футурист² шагыйре Кутуй үзе эйтә.

— Футурист?! Анысы кемнәр була инде? — Узем кайдадыр укыган сүзләрне хәтерләргә тырышам.

— Кемнәр дип, Мәскәүдә — Маяковский, Казанда — Кутуй, Сирин³ һәм мин...

Кутуй белән танышу, сөйләшеп тору никадәр кызыклы һәм күцелле булса да, ашханә ябылганчы ашап-эчеп алырга кирәк иде. Уфадагы якын дустым Габдулла Вилданов (аерылышканда ул, мин хәзер үзәнне

Вил Уразаев дип йөртәм, диде) һәм Гадел Кутуй белән очрашу көтелмәгән зур бәхет булды.

Жир төзү техникумына килгән булсам да, анда берничә ай укыгач ук театр техникумына күчтем. Такташ шигырьләренең Казанга килүдә тәэсире зур булган кебек, театр техникумына керүдә дә ярдәме тиде. Чөнки сынау имтиханында аның «Нәләт» дигән шигырьен бик ашкынып, хәтта кирәгеннән артыграк хәрәкәтләр дә ясый-ясый укып, ярыйсы ук үңай бәя алдым. Техникумга кереп укый башлагач, озак та үтмәде, Кутуй да, Такташ та, Туфан һәм Эсгать Мәҗит⁴ тә минем якын иптәшләрем, дусларым булып киттеләр.

Алдан ук шуны әйтәсем килә: барыр юлларым бик сикәлтәле булды, гомумән бөтен ил белән авыр юллар үтәргә туры килде. Яшьлек чорымның иң матур, күцелле минутларын, шулай ук кайғы-хәсрәтле минутларымны да уртаклашкан, кирәк чакта соңғы тиеннәре белән бүлешкән дусларым аз булмады. Шулай да ялкын йөрәкле, хәрәкәтчән, яңаны әзләүче, көләч Кутуй алар арасында аерылып тора иде. Шигырьләре дә күккә күтәреп мактарлык түгел. Эмма аларда ялкын, дәрт бар. Маяковскийның Кутуй тәржемә иткән «Сул марш» ошый иде безгә. Без, театр техникумы укучылары, утыз-утыз биш кеше аны бергәләп кычкырып, укый иде. Без аны үзебезнең техникумдагы ачык сәхнәдә дә, Татар дәүләт театрында да, университетның актлар залында да, хәтта урамда да укыйбыз.

«Сул марш» безнең өчен күмәк декламация генә түгел, безнең декларация дә. Үзебезгә ошамаган әсәрләргә, спектакльләргә карата протестыбызын шуның белән белдерәбез.

Бервакыт Татар дәүләт театрында (ул чакта әлә академия театры дигән исем бирелмәгән иде) «Пәри кызы»⁵ исемле спектакльне карагач, без — ун-унбиш кеше — «Сул марш»ны театрның тамаша залыннан торып укыдык. Күп тә үтмәде, «Безнең пәри кызы» дигән ике күренешле пьеса-пародия язып, аны татар театрының үз сәхнәсенә барып күйдик. Пародиянең авторы һәм режиссеры да мин үзем һәм класслаш дустым Нәҗип Касыймов⁶ булды. Кутуй да хуплады безнең пародияне.

Шуннан бирле инде байтак еллар узып, гөмеремнең соңғы дистәләренә баскан чорда якын дусларымны искә төшерәм. Аларның берсе Гадел Кутуй. Ул гаделлеккә нигезләнгән яңа, матур тормышны күз алдына

кітерә генә түгел, аны булдыру өчен бөтен ижат көчен, сәләтен бирә, эзләнә, яңадан-яңа чараптар табу өчен тырыша. Кайчакта абынып-сөртөнгөләп тә күя, ләкин йөрәге саф, алган якты коралына, Ленин күрсәткән изге юлга һәрвакыт турылыкли, көчле рухлы чын кеше, әдәбият, сәнгать, гомумән идеология фронтының иң актив эшлеклеләреннән берсе. Ул һәрвакыт актив хәрәкәттә — ижат итә, оештыра, укый, эзләнә, тикшерә, төрле катлам кешеләре белән аралаша, сәнгатьнең бер төре дә аның игътибарыннан читтә қалмый. Бер карасан, ул театрда спектакль карый, концерт тыңлый, үзенең фикерен әйтә, туры әйтә. Я әдәби кичәдә үзенең шигырьләрен укый, дусларының ижатын тыңлый. Әдәбият турында диспут, фикер алышу, бәхәсләр булса, ул анда иң актив катнашучы, күп вакыт аларны оештыручи.

Кутуй, Такташ, Қави Нәҗми, Туфан, Толымбай⁷, Әхмәт Исхак, Г. Ризван⁸, Фәтхи Бурнаш, Гомәр Гали, Закир Гали⁹, М. Парсин¹⁰, Галимҗан Нигъмәти¹¹, Ф. Мөсәгыйт¹², Фаикъ Таниров¹³, Әсгать Мәҗит һ. б., һ. б. — бу чорда әдәбият, сәнгатьтәге хәрәкәтнең уртасында торып иң актив катнашучылар болар... Беренән-бере усалрак «сугыш чукмарлары». Берәүләр иске алыннарны яклап, реализм, ди, икенчеләре имажинизм, я футуризм, конструктивизм, ди. Кайберәүләр символизмы яки романтизмы алга сөрә. Ду килеп сөйләшү, бәхәс, қычкырыш, шау-шу һич тукталып тормый. Тарихи дөреслек өчен шуны әйтергә кирәк: бәхәс алып баручыларның барысы да диярлек бер идеал өчен — яңа тормыш, социализм, коммунизм өчен, Совет дәүләтен яклау, аны ныгыту өчен дип көрәшәләр. Асылда барлык «измчылар»ның реализмнан да артык ераклашасылары килми: яңа реализм, диалектик реализм, конструктив реализм, социалистик реализм, коммунистик реализм һ. б. Без үзебезне футуристлар дип түгел, Мәскәүдә Владимир Маяковский житәкчелегендәге «Леф» («Левый фронт») оешмасы үрнәгенә төзелгән «Сулф» («Сул фронт»чылар) дип йөртә идек.